

Μακεδονικά

Τόμ. 29, Αρ. 1 (1994)

Άγνωστες φορητές εικόνες του Φράγκου Κατελάνου και του Διονυσίου του εκ Φουρνά στο Άγιον Όρος

Ε. Ν. Τσιγαρίδας

doi: [10.12681/makedonika.205](https://doi.org/10.12681/makedonika.205)

Copyright © 2014, Ε.Ν. Τσιγαρίδας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσιγαρίδας Ε. Ν. (1994). Άγνωστες φορητές εικόνες του Φράγκου Κατελάνου και του Διονυσίου του εκ Φουρνά στο Άγιον Όρος. *Μακεδονικά*, 29(1), 398–401. <https://doi.org/10.12681/makedonika.205>

της πατρίδας τους —όπως και όλης της Ελλάδας— δεν εξαρτιόταν από αυτόν, αλλά από τις ξένες Δυνάμεις. Για το λόγο αυτό τους εφιστούσε την προσοχή, γιατί κάθε δική τους πρωτοβουλία θα χειρότερνε τα πράγματα, ενώ τους επαναλάβαινε και τότε να διατηρούν αγαθές σχέσεις με τους Τούρκους.

Οι προσπάθειές του συνεχίσθηκαν, αλλά η δολοφονία του δύο χρόνια αργότερα ανέκοψε τις προσπάθειές του. Δεν είμαστε σε θέση, βέβαια, να προβλέψουμε τι θα είχε γίνει αν ζούσε περισσότερο και, στο συγκεκριμένο θέμα μας, τότε θα ενσωματωνόταν η περιοχή του Ολύμπου στην ελεύθερη ελληνική επικράτεια. Κρίνοντας όμως από τις μέχρι τότε ενέργειες και δηλώσεις του, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι εδαφικές διεκδικήσεις της χώρας θα ικανοποιούνταν πολύ νωρίτερα από το 1912.

ANNITA N. ΠΡΑΣΣΑ

ΑΓΝΩΣΤΕΣ ΦΟΡΗΤΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΦΡΑΓΚΟΥ ΚΑΤΕΛΑΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚ ΦΟΥΡΝΑ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Ο Θηβαίος ζωγράφος Φράγκος Κατελάνος¹, ό όποιος, όπως είναι γνωστό, δραστηριοποιείται καλλιτεχνικά στην Ήπειρο, στη Δυτ. Μακεδονία, στα Μετέωρα και στο Άγιον Όρος, την ίδια περίοδο, κατά την όποια κινείται στο Άγιον Όρος ό Κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης, είναι γνωστός κυρίως ως καλλιτέχνης που εργάστηκε στη διακόσμηση ναών και όχι ως καλλιτέχνης φορητών εικόνων.

Η έπιστημονική έρευνα μέχρι στιγμής έχει αποδώσει στον Φράγκο Κατελάνο μόνο μία εικόνα του άγιου Δημητρίου που βρίσκεται στο Βυζαντινό Μουσείο Άθηνων². Μία δεύτερη εικόνα, που έχω έντοπίσει πρόσφατα στη μονή της Μεγίστης Λαύρας στο Άγιον Όρος, έχουμε τη γνώμη ότι μπορεί να αποδοθεί με ασφάλεια στον Φράγκο Κατελάνο. Πρόκειται για μία εικόνα της Συνάξεως των Άρχαγγέλων (εικ. 1-2), στην όποια οι άρχαγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ εικονίζονται δλόσσομοι και κρατούν σε δόξα τον Χριστό Έμμανουήλ.

Ο φυσιογνωμικός τύπος των άρχαγγέλων, ή τεχνική αποδόσεως του προσώπου και της πτυχολογίας ανταποκρίνεται σε τύπους και τρόπους της ζωγραφικής του Φράγκου Κατελάνου. Ειδικότερα οι άρχαγγελοι της εικόνας παρουσιάζουν στενή σχέση με τους άρχαγγέλους του παρεκκλησίου του άγιου Νικολάου της Λαύρας (εικ. 3), έργο ένυπόγραφο του Φράγκου Κατελάνου στα 1560³.

Η καλλιτεχνική συνάφεια ανάμεσα στην εικόνα και στις τοιχογραφίες του παρεκκλησίου της Λαύρας επιτρέπει να εντάξουμε την εικόνα στον χρόνο της καλλιτεχνικής δραστηριότητος του Φράγκου Κατελάνου στη Λαύρα και να την χρονολο-

1. Για τό έργο του Φράγκου Κατελάνου βλ. Μ. Garidis, *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de byzance (1450-1600) et dans les pays sous domination étrangère*, Athènes 1989, σσ. 189-199, όπου και ή σχετική βιβλιογραφία.

2. Μ. Άσπρά-Βαρδαβάκη, «Μία μεταβυζαντινή εικόνα με παράσταση του άγιου Δημητρίου στο Βυζαντινό Μουσείο», ΔΧΑΕ, περ. Δ', ΙΓ' (1985-1986) 113-124, εικ. 6.

3. Βλ. σχετικά Α. Semoglou, *Le décor mural de la chapelle athonite de Saint Nicolas (1560). Application d'un nouveau langage pictural par le peintre thebain Frangos Katelanos*, I-II, Paris 1993-1994, II, εικ. 48β και 50α-β (διδαστορική διατριβή).

Εικ. 2. Μονή Μεγίστης Λαύρας. Εικόνα
Συνάξεως των Ἀρχαγγέλων (λεπτομέρεια).

Εικ. 1. Μονή Μεγίστης Λαύρας. Εικόνα
Συνάξεως των Ἀρχαγγέλων.

Εικ. 3. Μονή Μεγίστης Λαύρας. Ο άρχων Γαβριήλ από τό παρεκκλήσιο του άγιου Νικολάου (1560).

Εικ. 4. Μονή Ζάβορδας. Ο άπόστολος Λουκάς, λεπτομέρεια από τμήμα έπιστυλίου με θέμα τή Μεγάλη Δέηση.

γήσουμε με ασφάλεια στά 1560⁴.

Ο ιερομόναχος Διονύσιος ό εκ Φουρνά των Άγράφων, γνωστός κυρίως από τό έχειριδίδιο περί Έρμηνας της ζωγραφικής τέχνης, που συνέθεσε στά 1728-1733, υπήρξε, όπως είναι γνωστό, ζωγράφος τοιχογραφιών και φορητών εικόνων, και παράλληλα θεωρητικός εκφραστής του καλλιτεχνικού ρεύματος έπιστροφής στην τέχνη των Παλαιολόγων⁵.

Πρόσφατα στή Μονή Καρακάλλου είχα τήν ευκαιρία νά έντοπίσω στό τέμπλο

4. Μία άλλη εικόνα έπιστυλίου, που προέρχεται από τό τέμπλο του καθολικού της Μονής Ζάβορδας και στην όποία άπεικονίζονται οι άπόστολοι Λουκάς, Ματθαίος και Πέτρος (εικ. 4) άποδίδεται άνεπιφύλακτα στον Φράγκο Κατελάνο. Η εικόνα, που είναι πρώιμο έργο ύψηλης καλλιτεχνικής ποιότητας του Θηβαίου ζωγράφου, συντηρήθηκε στό Μουσείο της Καστοριάς, όπου είχα τήν ευκαιρία νά τή δω και νά συζητήσω τό πρόβλημα του καλλιτέχνη με τόν άειμνηστο συνάδελφο Σωτ. Κίσσα.

5. Για τό έργο του Διονυσίου του εκ Φουρνά βλ. Μ. Χατζηδάκης, Έλληνες ζωγράφοι μετά τήν άλωση (1450-1830), Άθήνα 1987, σ. 276, όπου και ή σχετική βιβλιογραφία.

του καθολικού της Μονής τήν εικόνα της Συνάξεως τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων (120x 92 ἐκ.), πού ἀποδίδεται στόν Διονύσιο τόν ἐκ Φουρνᾶ. Τήν εικόνα αὐτή, πού ἔγινε γνωστή ἀπό μνεῖα τοῦ Κοσμᾶ Βλάχου⁶, περιέργως νεότεροι ἐρευνητές, ὅπως ὁ Δημαράς καί ὁ Σιγγόπουλος⁷, ἀναφέρουν ὅτι δέν εἶχαν τήν εὐκαιρία νά ἀνεύρουν στή Μονή. Ἡ εικόνα αὐτή, ὅπως διεπίστωσα, εἶναι ἐνεπίγραφο ἔργο τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, ἀκριβῶς χρονολογημένη στά 1722⁸.

Μαζί μέ τήν εικόνα τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων σώζονται στό τέμπλο της Μονής ἄλλες τρεῖς εἰκόνες, ἴδιων διαστάσεων μέ τήν προηγουμένη, στίς ὁποῖες ἀπεικονίζεται ὁ Χριστός Παντοκράτωρ, ἡ Παναγία Ὁδηγήτρια καί ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. Οἱ εἰκόνες αὐτές, παρᾶ τό γεγονός ὅτι δέν εἶναι ἐνεπίγραφες καί χρονολογημένες, ὅπως ἡ εικόνα της Συνάξεως τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά μέ τήν εικόνα αὐτή.

Ἀπό καλλιτεχνική ἄποψη οἱ μορφές καί στίς τέσσερις εἰκόνες τοῦ τέμπλου τοῦ καθολικοῦ της Μονής Καρακάλλου εἶναι ρωμαλέες, μέ σωματική εὐρύτητα καί ὄγκο καί ἐντάσσονται στήν τάση ἐπιστροφῆς στή ζωγραφική τοῦ Πανσέληνου, πού κηρύσσει στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ. ὁ Διονύσιος⁹. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἡ εικόνα τοῦ Χριστοῦ, της Παναγίας καί τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ἀποτελοῦν πιστά ἀντίτυπα τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Πρωτάτου στό Ἅγιον Ὅρος, ἔργο πού ἀποδίδεται, ὅπως εἶναι γνωστό, στόν Πανσέληνο.

Ἡ εικόνα της Συνάξεως τῶν δώδεκα Ἀποστόλων τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ χρονολογεῖται, ὅπως εἴπαμε, ἀπό τήν ἐπιγραφή πού φέρει στά 1722. Στίς ὑπόλοιπες τρεῖς εἰκόνες τοῦ τέμπλου πού ἀναφέραμε δέν ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐπιγραφή. Ὡστόσο ἡ ὀλοφάνερη καλλιτεχνική συνάφεια τῶν τριῶν αὐτῶν εἰκόνων μέ τήν ἐνυπόγραφη ἀπό τόν Διονύσιο τόν ἐκ Φουρνᾶ, ἀκριβῶς χρονολογημένη στά 1722, εἰκόνα τῶν δώδεκα Ἀποστόλων, ἐπιτρέπει νά θεωρήσουμε καί τίς τέσσερις εἰκόνες ἐνιαῖο χρονικά καλλιτεχνικό σύνολο τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, φιλοτεχνημένο στά 1722.

Ε. Ν. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

6. Κ. Βλάχος, *Ἡ Χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὁρους καί αἱ ἐν αὐτῇ μοναί καί οἱ μοναχοὶ πάλαι τε καί νῦν*, Βόλος 1903, σ. 168.

7. Α. Σιγγόπουλος, *Σχεδιάγραμμα ἱστορίας καί θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τήν ἄλωση*, Ἀθήνα 1957, σ. 315, ἕσχημ. 4.

8. Στό κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφέρεται: *Χεῖρ εὐτελοῦς Διονυσίου ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἀγράφων*.

9. Βλ. Ε. Τσιγαρίδας, «Οἱ τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ της Νέας Παναγίας Θεσσαλονίκης καί τό κίνημα ἐπιστροφῆς τοῦ 18ου αἰῶνα στήν παράδοση της τέχνης της «Μακεδονικῆς σχολῆς», στά *Πρακτικά τοῦ ΣΤ΄ Ἐπιστημονικοῦ συμποσίου «Χριστιανική Θεσσαλονίκη - Ὄθωμανική περίοδος 1430-1912, Β»*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 315-368.